

ממשלות גולדה מאיר בתהליך השלום

יום עיון שנערך ב'ד' באב, תשמ"ה, 22.7.85

העמותה להנצחת זכרה של גולדה מאיר

נצחון צבאי מזהיר מול מפלה ערבית מעוררת מרי

חברים, היתה תקווה בלבי שחיים גבתי לא רק יעניק לי את רשות הדיבור, אלא גם יפרש מה הנושא הצפוי ממני, שהרי אני חייב לתקן כותרת. הוקצב לי הנושא "מדיניות החוץ והשלום של ישראל בתקופת כהונתה של גולדה מאיר", ואני רואה לתקן את הכותרת הזאת, כדי שאוכל לדבר על מדיניות השלום של ממשלות ישראל מאז 1967. שהרי התקופה שבין 1967 עד למלחמת יום הכיפורים היא חטיבה כרונולוגית העומדת ברשות עצמה. חילופי המשמרות מאשכול לגולדה לא היו בהם שינויים המצדיקים את החלוקה המוצעת.

אני חייב לומר שאני מתרגש מאד מול הנהירה הרבה הזאת, המעידה כי מדובר לא רק במחקר אקדמי, אלא גם בדאגה לענייני היום, וזאת דווקא בעיצומו של הקיץ, כשיש סכנה שיצרי תרדמה יתקפו לא רק אתכם, המקשיבים, אלא גם אותי, הנואם. אני נזכר במה שמסופר על אחד מגדולי הידידים של הציונות, הלורד בלפור, אשר נאמר עליו שהוא הלך לישון וחלם שהוא נואם בפני בית הלורדים וכשהתעורר ראה שהנה זה נכון.

אמרו על היסטוריון, שזהו אדם המדמיין את העבר ומתאר את העתיד. והמעמד הזה כאן, בו ייבדקו מאמצי השלום ושאיפות השלום של ממשלות ישראל ושל הנהגת תנועת העבודה מ-1967 עד למלחמת יום הכיפורים, מעמיד אותנו בפני סימן שאלה. יש ספרים וחיבורים ומאמרים הרומזים שהיתה זו תקופה של חמצה גדולה, עד כדי כך שכל המרים את התקופה ההיא על נס מתחייב בנפשו. אינני חושב שזה הוגן להטיל דווקא עלי את התשובה על השאלה הזאת, מה היה קורה אילו היו ההתפתחויות שונות. שהרי ההיסטוריה מטפלת בעובדות ולא בהשערות. שום דבר איננו בלתי נמנע עד לאחר שהתרחש. החכמה הרטרואקטיבית היא הנוחה והקלה שבכל החכמות. אני אסתפק במאמץ להביא עדות חיה וקרובה ממצבים שהיו, מאווריה שהיתה שוררת, ולהניח דווקא לזולתי לחרוץ משפט ולגבש הערכה.

קודם כל, מדובר על האווירה ששררה ועל האופקים שנפתחו למחרת מלחמת ששח הימים. יש סברה שאותה מלחמה פתחה אופקים רחבים לשלום, יצרה הזדמנות פז. שהרי הערבים היו נתונים בהלם התבוסה, בידיה של ישראל נצטברו נכסים חשובים ביותר שהערבים רצו את החזרתם, ובפעם הראשונה נוצר לכאורה תמריץ ממשי לשלום. איך זה קרה, שואלים הכריות, שבחודשים שבאו מיד לאחר המלחמה לא ראינו התקדמות לשלום?

כאן אני מגיע לקביעה הראשונה שלי: מעולם לא היתה האווירה פחות נוחה לשלום מאשר במצב שהסתמן מיד אחרי מלחמת ששת הימים. הקיצוניות של תוצאת המלחמה — מאה אחוז של נצחון לישראל, מאה אחוז תבוסה של הערבים, תחושת רוממות רוח, לפעמים מופלגת ומופרזת, בתוך המחנה הישראלי, ועל הכל תחושת הכלימה, הבושה וההשפלה במחנה הערבי

— כל אלה לא יצרו אווירה נוחה ומאוזנת למשא־ומתן. התברר לנו כמעט מיד אחרי המלחמה שהעולם הערבי איננו מתפעל מתבוסתו הצבאית. אפשר אפילו לומר שעצמת התבוסה הרתיעה והרחיקה את הערבים מלבסס שלום על יסודות התבוסה ההיא. הם לא ראו את תוצאות המלחמה כהשתקפות אמיתית של מצבם.

כמורה דרך להבנת העולם השכן, עלינו להבין שהעבר הוא אויב העתיד. העבר היהודי איננו מקל עלינו להתקדם לקראת שלום, על פשרותיו וויתוריו. העבר היהודי הוא עבר טראגי, עבר טראומטי. יוצא מזה שישראלי, שהוא תוצר של ההיסטוריה היהודית, ער הרבה יותר לסיכונים מאשר לסיכויים הטמונים בכל מצב. בעצם, זוהי המורשה הבלתי נמנעת של ההיסטוריה — שעד שאנחנו רואים מצב מסוים, אנחנו מיד אומרים לא "מה הם הסיכויים", אלא "מהן הסכנות"? אינני סבור שעלינו להתבייש בעוכרה הזאת. גויי הארצות, דורות העינויים והסבל והטרגדיות והחורבנות הם ששתלו בתוכנו גישה חשדנית וזהירה לכל שינוי הכרוך בסיכון כלשהו. ואנחנו הצאצאים של ההיסטוריה.

כמו כן, ההיסטוריה הערבית איננה מכשירה שום ערבי להתמודד עם החזיון הזה של מדינה יהודית ריבונית. יש יהודים בהיסטוריה הערבית, אבל תמיד יהודים כיועצים, יהודים כנתינים, יהודים כמלומדים, לפעמים יהודים כרופאים; יהודים לפעמים כנושא של סובלנות, בדרך כלל כנושא של אפליה ודיכוי. אבל יהודים כהתגלמות של ריבונות, של שוויון מעמד בתוך העולם הערבי והמוסלמי — כיצד יתכן? יש ברעיון הזה זעזוע כבד לתודעה של כל מי שמושרש בתוך החוויות ההיסטוריות של העם הערבי. אל נא נזלזל בקושי האינטלקטואלי האותנטי של ערבי, הבא פנים אל פנים מול הרעיון שבמזרח התיכון החוויה היהודית היא חוויה ריבונית, מה שלא היה אף פעם בהיסטוריה. מכאן, שגם יהודים וגם ערבים, כדי להגיע לשלום, חייבים כל אחד להתגבר על מורשה היסטורית. יהודים צריכים להתגבר על הטראומטיות, שהוא פרי ההיסטוריה הטראגית. ערבים צריכים להתגבר על הנטייה הטבעית שלהם לראות את האזור הזה כולו כחטיבה ערבית מוסלמית רצופה; על כל פנים, בלי דגל יהודי מתנוסס בתוכה.

הפלא המהפכני במסעו של אנואר סאדאת הוא בכך, שלראשונה ערבי מוסלמי, דווקא מושרש בתודעה הערבית והמוסלמית, הגיח אפשרות שהמזרח התיכון יכלול בתוכו את הדגל הריבוני של מדינה יהודית. זוהי העזה אידאולוגית מהפכנית ביותר, לפי שעה כמעט ללא תקדים.

הבה נרענן את זכרוננו. האם הערבים, למחרת מלחמת ששת הימים, התרשמו מנצחוננו הצבאי עד שיסכימו לראות את הנצחון הזה כקובע גורל לעתיד? עוכדה היא שהם לא התרשמו כך בכלל. הם אמרו בליבם: נצחון צבאי נגדנו איננו חדש, היו דברים מעולם. הושפלנו, הובסנו, אבל הכוח המדיני והדמוגרפי שלנו יחזיר לנו את האבידה. מה קרה ב-1956? גם אז הגיעו צבאות ישראל עמוק ורחוק לתוך סיני. והנה נוצרו נסיכות בין־לאומיות, אשר החזירו לערבים המובסים מה שאבד להם במערכה הצבאית. התמדה, סבלנות, גיוס השפעות בין־לאומיות — אלה יביאו לידי ביטולן לאלתר של תוצאות מלחמת ששת הימים. ברוח זו הם כינסו את עצרת האומות למעמד גדול בהשתתפותם של ראשי ברית־המועצות וכל העולם הקומוניסטי ומנהיגי מדינות אחרות. הם היו בטוחים שתוך כמה ימים או שבועות יתקבל פסק־דין, שיחזור על מה שהיה ב-1956. היה ברור להם כי אסור לערבים לבסס שום פתרון על יסוד תוצאות המלחמה וקווי הפסקת האש.

הנחה זאת היתה גם נחלת סובייטים. באותה עצרת מיוחדת שהתכנסה באמצע יוני, כאשר נשיא העצרת אמר שהוא דוחה את הישיבה בשלושה־ארבעה ימים, אמר ראש ממשלת ברית־המועצות, קוסיגין: "אבל מה זאת אומרת? זאת אומרת שהישראלים ישארו בשטחים כל

ה"וויקיאנד" הזה, שלווה וחצי ימים. זה היה לפני 18 שנה. עכשיו נחזור ונסתכל במדינת ישראל. ממשלת ישראל מתכנסת ומקבלת החלטה ב-19.6.1967, דהיינו שבוע ימים אחרי סיום המלחמה. בהחלטה הזאת כתוב לאמור שעל נציג ישראל להגיש למצרים ולסוריה, באמצעות ארצות-הברית, את ההצעה דלהלן:

א. חוזה שלום עם מצרים על יסוד הגבול הבין-לאומי הקודם, עם כמה ערוכות להבטחת חופש השיט.

ב. חוזה שלום עם סוריה על יסוד הגבול הבין-לאומי הקודם.

ג. תיעשה בדיקה, לא באמצעות ארצות-הברית, של כמה הצעות בנוגע לגורלם של שטחי יהודה, שומרון וחבל עזה. אך זאת בנפרד.

הדברים הללו הובאו בפני ארצות-הברית ב-19.6.1967, במעמד שהיו בו נציג ארצות-הברית באו"ם, ארתור גולדברג, דין ראסק מזכיר המדינה ויוג'ין רוסטאו סגנו, וארבע-חמישה מחברינו. כלומר, הצענו להחזיר את סיני, להחזיר את רמת-הגולן ורמזנו על נכונות להתפשרות עם ירדן, שנחזיר לה את מירב השטחים.

תגובת אנשי שיחנו האמריקאים היתה תדהמה. מעולם לא עלה על דעתם שמדינה שעברה מבחן כזה של חרדה, עם אווירה של חרב מונחת על הצוואר, תציע הצעות כה נדיבות תוך זמן כה קצר. סוכם שנשיא ארצות-הברית יעביר לסוריה ולמצרים את ההצעות ההן. כעבור כמה ימים, מדווחת לנו ארצות-הברית כי מצרים וסוריה דחו הצעה זאת דחיה מוחלטת. עמדה מצרים וסוריה היא שמתבקשת מ ישראל נסיגה ללא תנאים, ללא גמול, ללא שינוי, ללא תמורה, ללא ביטול לחומה, ללא שלום. כלומר, נסיגה ללא תנאי. על זה אמר לי הנשיא ג'ונסון: "בעצם הם קיבלו 50 אחוז של הצעתכם. אתם הצעתם שלום ונסיגה. הם מקבלים את הנסיגה, לא מקבלים את השלום". וכעבור כמה שבועות, מקבלת התשובה הערבית הזאת ביטוי יותר רשמי ופומבי בהחלטות חארטום: לא הכרה, לא משא ומתן ולא שלום. אני חייב לומר שאני שולל את משקלו של כל חיבור או מאמר או ספר שאיננו רואה בהחלטות חארטום את העובדה המרכזית והקובעת. הוכח, בניגוד לכמה ציפיות, שהמלחמה איננה מולידה במחנה הערבי יצר של התפשרות, אלא להיפך — המלחמה, על ההשפלה שהיתה כרוכה בה, מחריפה עוד יותר את העקשנות שהיתה קיימת קודם. התקווה הערבית להצליח בזירה המדינית לא חדלה.

כידוע, הם לא הצליחו בזירה המדינית. הפעם נתגייסו גורמים מספיקים שמנעו מ ישראל צו פינוי. במקום זה מתקבלת החלטת מועצת הבטחון 242 וכיצד שלא קוראים את ההחלטה הזאת, 242 זה 242. בין שקוראים אותה בעברית או באנגלית, אין כאן נסיגה בלי שלום. החידוש הבין-לאומי הוא בכך שמתבקש שלום כתנאי לכל נסיגה.

ההרגשה שלתוצאה הצבאית יש פחות השפעה מדינית מכפי שציפו רבים מתחזקת כאשר מתקיימים מגעים עם ירדן. כאן אני רוצה, בלי לנגוע בפרטים, לאבחן מה היו הסיבות שמנעו מירדן לעשות שלום אתנו אז. הנושא הטריטוריאלי לא היה המכריע; הנושא האידיאולוגי היה הרבה יותר חשוב וכולט. אומרים לנו הירדנים: השאלה איננה לפי אילו תנאים אנו יכולים לעשות אתכם שלום, אלא האם בכלל יש לירדן זכות להנהיג את העולם הערבי לקראת עתיד חדש, להעניק להיסטוריה הערבית כיוון חדש. מי אנו ומה כוחנו? הרי לפי המסורת, ההכרעות הגדולות, ההיסטוריות, של העם הערבי מתקבלות לא ברבת-עמון אלא בקהיר, בבגדד, בדמשק, בבירות הגדולות של האימפריה. כיצד יעלה על הדעת, שאנחנו, 2.5 מיליון, נוכל לזעזע את ההיסטוריה הערבית על-ידי הענקת מימד חדש של השלמה עם ריבונות יהודית? צריך להתחיל

עם מצרים, צריך להתחיל עם המשפחה הערבית כולה. ואם יכולים אנו להיות חלוצי השלום, לא נהיה גם חלוצי הוויתור הטריטוריאלי. ככל שאנחנו מדברים על שלום, כן יגבר הצורך שלנו לעמוד על כל גרגר חול, על כל שעל אדמה בגדה המערבית וברצועת עזה וירושלים. מצד ירדן לא היה שום רמז לנכונות אפילו לדון על ויתורים טריטוריאליים. מאז ועד עתה חוסיין לא שינה את טעמו. ככל שהוא מוכן להיות חלוץ השלום, הוא לא מוכן להיות גם חלוץ הוויתור הטריטוריאלי. אני סבור שהמגעים שנקשרו אז ונמשכו גם לאחר מכן, עד למלחמת יום הכיפורים ולאחריה, היה בהם ערך אידיאולוגי וחינוכי, אך הם לא הניבו פרי לאלתר. סיכוי לשלום, אשר ירדן תהיה הגורם החלוץ לקידומו, נבדק היטב והעלה חרס.

מה שהתברר הוא שאין מנוס מיסוד של התשה בכל הנוגע לתמורה בהשקפה מדינית מושרשת. צריך היה קודם כל לייאש את הערבים ממלחמה ולאחר מכן לשתול בתוכם תקווה לשלום. המדיניות של ממשלות אשכול וגולדה היתה מורכבת משני המרכיבים: גם להנחיל יאוש וגם להנחיל תקווה: יאוש מן התקווה להכריע אותנו ולבטל את ריבונותנו, אבל יחד עם המאמץ לייאש אותם ממלחמה, גם להשאיר פתח של תקווה לשלום. ומכאן ריבוי היזמות וההזמנות והמגעים באותה תקופה, שנועדו לבדוק באיזו מידה הזמן העובר ופעולת השכל משנים את היחס הסרבי של הערבים לשלום.

אנחנו מגיעים, בדרך הטבע, ל-1971, שהרי הגענוע הזה לשלום, ההנחה שהשלום היה כביכול בהישג יד, מתרכז בתקופה ההיא. יש כאן כמה שלבים: שלב אחד — מצרים לאחר פטירתו של נאצר ותחת הנהגתו של אנואר סאדאת, שלא הוחזק אז כמדינאי נועז ויוזם, מתחילה לנגן פזמון חדש, עד כדי כך שהשגריר של האו"ם, יארינג, מגיש הצעה לישראל ולמצרים ושם הוא מציע כבסיס לשלום:

- א. הסכם שלום.
- ב. ביטול כל מצבי המלחמה.
- ג. חזרה לגבול הבין-לאומי.
- ד. נסיגה ישראלית, קודם כל מהשטחים שהיו בריבונות מצרית.

תשומת הלב מתרכזת בתשובות למסמך הזה. לפי הגירסה הרווחת, מצרים משיבה בחיוב, כביכול, על המסמך הזה. אבל לא נכון לומר שהחיוב היה ברור ומוחלט. קודם כל, יארינג מבקש חופש שיט לכל המדינות, לרבות ישראל. מצרים מבטיחה חופש שיט "לפי אמנת קושטא מ-1888", והרי ההגדרה "לפי אמנת קושטא" היתה ההגדרה שתמיד נתפסה כמצדיקה אי-כלילת ישראל בחופש השיט. מצרים מתבקשת להכניס את המילים "אינקלוזינג ישראל", המתפרשת כ"כולל ישראל". מצרים מסרבת לפרש זאת כך.

מצרים מדברת בתשובתה על הסכם שלום, אבל השלום הזה, כאשר מנתחים אותו למרכיביו, איננו כולל אף אחד מהמרכיבים החיוביים של שלום. אין חילופי שגרירים, אין יחסים דיפלומטיים, אין יחסי מסחר, אין יחסי תיירות, אין משא-ומתן, אין פגישה, אין מגע בין הממשלות לפני השלום וגם לא מובטח מגע אחרי השלום. אני לא חושב שאנחנו נוטא לאמת, אם נאמר שאותו הסכם שלום, עם כל הערך שלו, היה ראוי בעצם להיקרא הסכם להפסקת לוחמה, הסכם לביטול מצבי לוחמה, אבל אין בו שמץ מאותו תוכן שהלהיב את דמיון העולם לאחר מכן, כאשר מרכיבים אלה נכללו בחוזה שלום עם מצרים. ומה היתה התשובה של ישראל? ישראל אומרת שהיא מקבלת את כל העקרונות הללו — את עקרון השלום, כפי שהוא מוגדר, וגם את העקרון של נסיגה מהשטחים. הניסוח היה לסגת מהקווים הקודמים אל גבולות

ש"ייקבעו במשא-ומתן על הסכם השלום" אני תמה על מיתולוגיה הרואה עמדת פתיחה זו כ"קשוחה". היה דיון בתוך הממשלה, ואולי דווקא הדיון הזה מעמיד אותי במבוכה מסויימת, כי אני חייב להתנער מאשראי מופרז. לפי הספר של יוסי ביילין, והוא מביא את הדברים לדיוקם, אני הצעתי שסעיף הגבולות ינוסח: "ישראל תיסוג לגבולות מוכרים ובטוחים, שייקבעו בהסכם ובמשא-ומתן", בלי תוספת פירוט. לא נתקבל הנוסח הזה שלי. במקום זה התקבל הנוסח שהציע יצחק רבין, יחד עם הודעה שאנשי שיחו בממשל האמריקני מייצעים לנו לנקוט לשון "בהירה וחדה". בנוסח זה — הנכונות לסגת לגבולות בטוחים ומוכרים שיוסכם עליהם במשא-ומתן יישאר בעינו, אך עם תוספת שאני לא המלצתי עליה: "ישראל לא תשוב אל הקווים של 4.6.1967".

אני רואה לנכון להבהיר: אני עדיין סבור שטוב היה בלי התוספת הזאת, כאשר הבהרנו בניסוחנו (כפי שעשינו בתשובתנו ליארינג באוגוסט 1970) שגבול השלום צריך שיהיה "מוסכם". לא נגרם שום אסון באוגוסט 1970 על-ידי השמטת כל תוספת לניסוח הזה. אך בין זה ובין ההנחה שתוספת זו חרצה דין חיסול לשליחות יארינג, ואולי קירבה מלחמה, הדרך רחוקה מאוד. מתווך יותר רציני מיארינג לא היה מכריז על כשלון יוזמתו, אלא היה מגיב: "יש התקדמות; מצרים מקבלת את עקרון השלום, ישראל מקבלת את עקרון הנסיגה. עכשיו יש לקיים משא-ומתן כדי לברר הבדלי פירושים והסתייגויות. למה בדיוק מתכוונת מצרים בדבר השלום? מהן הנקודות שישאל ישראל מתקשה לסגת מהן? על אלה אני מציע המשך המשא-ומתן בחסותי". שהרי תשובת ישראל לא הסתיימה בשום ביטוי של סירוב. אחרי ההתייחסות לגבולות, בא הסעיף המכריע במסמך הישראלי, שזה עיקרו: לאחר שהצדדים הגדירו את עמדות הפתיחה שלהם, אנו מציעים קיום משא-ומתן להבהרת הניגודים וחילוקי הדעות.

אני רואה חוסר אחריות אינטלקטואלית בתיאור הניסוח הזה כקשוח או כמצדיק סיום המשא-ומתן. עמדנו בפני מעמד כמעט ללא תקדים בהיסטוריה הדיפלומטית, בו מדינה (מצרים) דרשה הסכם בלי משא-ומתן, בלי שהצדדים יבהירו זה לזה את תפישותיהם, בלי מאמץ לגשר על-פני הפערים שנתגלו — שלא היו תהומיים. הרי בתשובה הישראלית אין אפילו סירוב "לסגת אל הגבול הבינ-לאומי" כפי שהציע יארינג. המצרים, בתשובתם, "הרחיבו" את ניסוחנו מעבר לסיני, כדי לכלול נסיגה גם משאר השטחים שנלקחו ב-1967, דבר שיארינג לא ביקש במפורש. אגב, עד כמה שהמשפט "לא נשוב אל קווי 4 יוני 1967" היה מעוגן בקונסנסוס לאומי רחב תעיד העובדה שמפ"ם חזרה עליו בוועידתה השישית (דצמבר 1972). עלי לציין שתשובת ממשלת גולדה לשאלות של יארינג היתה הרבה יותר מתונה, גם בתוכן וגם בסגנון, מהתשובה שמנחם בגין היה עתיד לתת בכנסת לדבריו של סאדאת בנובמבר 1977 ותהליך השלום לא חוסל. יוצא שלא התשובה הישראלית גרמה לקפאון ב-1971, כי אם העובדה שמצרים עוד לא היתה מוכנה לנקוט את המהלכים שהם בלתי נמנעים בכל תהליך שלם. מכאן מסקנתי, שסופרים ומומחים שונים מייחסים משקל מופרז לפולמוס הקמאנטי שהתפתח משנת 1967 ואילך. ממשלה מצרית שרצתה שלום לא היתה נרתעת מתשובת ישראל ב-1971, כפי שממשלה מצרית שרצתה שלום לא נרתעה מהדחיה הקיצונית שהשמיע בגין לסאדאת בשנת 1977. עיקר חשיבותם של בירורים סמאנטיים אלה היה בתחום התדמיתי ולא בתחום הדיפלומטי-מבצעי. הרי ידוע לכל מדינאי שכל ממשלה מנסחת את עמדותיה לפני משא-ומתן תוך שמירה על עמדות שאולי יהיה צורך לרכך אותן במהלך המשא-ומתן. המסקנה היא שמצרים התחילה להתעניין באפשרות של הסדר בשנת 1971, אך לא היתה מסוגלת להתחשב בשום אינטרס או מצב ישראלי, או לראות בישראל שותף לעיצוב התוכן והכיוון של ההסדר. העמדה המצרית היתה: קבלו את

תנאינו. כזה ראה וקדש. לא יהיה משא-ומתן. תגלישו את כל השטחים תחת הדלת ואל תצלצלו בפעמון. ההפתעה היתה בכוננותם של המתווך והאמריקנים להשלים עם ניתוק המהלך אחרי התחלה כה מבטיחה. על רקע זה, המאמץ להשיג שלום ב-1971 הלך לקראת קפאון.

יש עוד הוכחה כי תשובת ישראל לאיגרת של יארינג לא הצדיקה את סיום המשא-ומתן. מדובר במסמך אשר לא יוחסה לו חשיבות מספקת — מסמך של הנשיאים האפריקניים, שהגיעו לארץ כעבור שנה כדי לברר את אפשרויות ההסדר. הם קראו את התשובות של מצרים וישראל ואמרו שהם אינם מבינים מדוע התשובות הללו נחשבו כשליליות. להערכתם, התשובות הללו, גם של מצרים וגם של ישראל, היו תשובות חיוביות ובתיווך מפוכח ומוכשר אפשר היה לגשר על-פני הפערים. אולי היה מתברר, אמרו הנשיאים סנגור, מבוטו, אהידגו, גואון, שישראל מסתייגת בעיקר מבחינת עניין השיט והבטחון ואיננה תופסת מרובה. אולי היה מתברר שמצרים אכן מתכוונת לשלום של ממש. אבל במקום להתמיד, הגורמים הבין-לאומיים אומרים נואש ועוברים לסדר היום.

באותה 1971, כעבור חודש, עולה לדיון מחודש הצעה יותר צנועה — להעמיד שטח הפרדה ממזרח לתעלת סואץ, אשר ממנו יסוגו כוחות צה"ל, כדי שיוכל להתקיים מעבר חופשי בתעלת סואץ. ההצעה הזאת בעצם מתנפצת אל עקשנות רצונו של סאדאת להעביר כוחות לגדה המזרחית של התעלה ולא להניח שיתקיים פירוז באיזור הזה. כלומר, ישראל היתה צריכה גם להעביר אל סאדאת את התעלה וגם להכניס את הכוח המצרי — דבר שהיה פוגע בעקרון של פירוז. בלי עקרון של פירוז לא היה שלום עם מצרים מתקיים גם ב-1977, כלומר בלי העקרון של פירוז בשטחים גדולים בסיני לא היינו מגיעים אף פעם לשלום. על זה שוב היה ויכוח בתוכנו, בין אלה שהיו מוכנים להניח אפשרות של רצועה יותר רחבה, כדי שהשיט המצרי יוכל לעבור, שלא בטווח הראיה והיריה של ישראל, ובין אלה שלא רצו לוותר על הקווים והביצורים וגרסו פינוי הרכה יותר מוגבל. אני סבור כי דווקא כאן, ולא בתחום הוויכוח עם יארינג, היה טמון סיכוי שהוחמץ. אני הודעתי למשה דיין בפתק על נכונותי להצטרף ליוזמתו זו, אך הוא השיב לי בצורה מחוספסת ש"אם גולדה איננה בעד עמדתי, גם אני לא בעד עמדתי, ואינני מבקש עזרה ממך".* מאז ואילך הדברים ידועים. התקווה של מצרים היתה להשיג את החזרת השטחים לא בדרך מדינית, אלא בדרך של לחץ צבאי. הרצון הזה התקיים מלוא הזמן, אבל הדבר המייאש מבחינה ישראלית, והפתיע ביותר לרגל מה שנתרחש לאחר מכן, היה הסירוב הרצוף והעקבי להגיע אפילו לידי מגע. בשתי התקופות, של אשכול ושל גולדה, היו כ-15 יוזמות — לפעמים ישירות, לפעמים דרך רומניה, לפעמים דרך מדינה מערבית, לפעמים דרך גורמים של האו"ם, לפעמים דרך שליחים חצי-רשמיים — לערוך פגישה. וההירתעות הזאת מכל פגישה איפיינה את מצרים יותר משאיפיינה כל מדינה ערבית אחרת. כלומר, מי שרוצה להאמין שהיה סיכוי לשלום צריך להעלות על הדעת שיש אפשרות של שלום בלי שום שלב של משא-ומתן. במלים אחרות — שהשלום יולד בלי שההורים של השלום ייפגשו אפילו פעם אחת. זוהי הנחה מרחיקת לכת. כל מה שאפשר לומר הוא שאין, לפי שעה, בהיסטוריה דוגמה של שלום שהושג ללא מגע.

מה, אם כן, הביא את סאדאת לידי פריצת דרך בסופו של דבר? אני מציע שפה נסתמך על דברים בשם אומרם. במשלחת שהרכיבה מפלגת העבודה, ושנסעה לקהיר לקראת סיום חייו של סאדאת, הוצגה לו השאלה הזאת והוא אמר: "אני הסכמתי לשלום, מפני שהייתם חזקים —

* תנאי גרוע או קשה מזה, היה התנאי של סאדאת, להתנות את הסדר התעלה בקביעת לוח זמנים לנסיגת ישראל מכל השטחים, לא רק מסיני, באמצעות השגריר יארינג. (הערת עורך)

Because you were strong — ולא מפני שהייתם צודקים". לא יכולתי להחזיר את האדמה שלי אחרת (I couldn't get my land). ניסיתי את הכל — להחזיר את האדמה על-ידי מלחמה, להחזיר על-ידי מלחמת התשה, להחזירה על-ידי מלחמת אוקטובר. הוא קרא לזה "מלחמת אוקטובר", כי הוא לא רצה לזכור מה היה בנובמבר. הוא הוסיף: לאחר שניסיתי ומיציתי את כל האמצעים, ראיתי שרק על-ידי שלום אפשר להחזיר מה שהיה נחוץ לי. בעצם הוא אמר שאיתנות העמידה הישראלית הביאה לידי כך שהוא התייאש מכל דרך אחרת, ומתוך היאוש הוא הגיע לבדיקת התקווה.

מהנסיון הזה אני רוצה להסיק כמה מסקנות שכוחן יפה לימינו. אולי בתור כמה מושכלות ראשונים, תידרוך לכל מי שינסה עכשיו לקדם את השלום:

א. להכיר בעובדה שהשלום קשה עליהם, על הערבים, מכינה פסיכולוגית ותודעתית.
 ב. לא להיבהל מעמדות פתיחה. עמדות פתיחה הן, לפי ההגדרה, עמדות פתיחה. שום משא-ומתן לא נחלץ מעולם מן ההגיון הסמאנטי של המלה "משא-ומתן", דימוי השאוב מעולם המסחר. אין מנוס מהריטואל הזה, שפותחים בהצעות שסיוכי קבלתן מועט, כדי להגיע להצעות יותר ממשיות. פה הדוגמה הגדולה היתה המשא-ומתן עם קיסניג'ר על הסכם ההפרדה עם סוריה, הסכם שנחשב אז להישג סנסציוני.
 קיסניג'ר מגיע ללוד ומציג לנו, לי וליגאל אלון, את מפת ההפרדה שהוצעה על-ידי אסד. אסד מציע קו הפרדה אי שם בין צפת ובין חיפה. ואנחנו אומרים לו: קיסניג'ר, הרי ברור שהוא לא רוצה הסכם, אחרת לא היה מציע קו כל כך מגוחך.
 קיסניג'ר אומר: הוא כן רוצה הסכם, אחרת לא היה מציע לי בכלל מפה. אני מציע לכם להציב את הקו שלכם אי שם בין איסטנבול ובגדד וסופכם להגיע לפרכי קונייטרה. ובעצם כך עשינו וכך נהיה.

ג. התפקיד של הגורם השלישי הוא חיוני, ויש לי רושם שהיו כמה מחדלים של הגורם השלישי, שלא איפשרו לנו למצות את הסיכויים ב-1971. חוסר התמדה: יארינג, ולאחר מכן האמריקאים רוג'רס וסיסקו, הזמינו אותנו ואת המצרים להגדיר עמדות, ראו שיש פערים בין העמדות, דיווחו על הפערים והלכו הביתה. חסרה להם אותה התמדה, אשר הביאה לאחר מכן את קיסניג'ר ואת קארטר לסרב לראות את התגובות כשליליות, ולהתעקש שוב ושוב. 27 ביקורים עשה קיסניג'ר בדמשק ו-32 ביקורים בישראל, ויום אחרי יום, לילה אחרי לילה. ואילו במקרים הקודמים, ב-1971, לא היה אצל המתווך שום גורם של התמדה, של התעקשות ושל רציפות.

אבל יותר מכל, ואני סבור שזהו הלקח האקטואלי ביותר, נכונות להיפגש היא גורם יותר חשוב מניסוחן של תכניות. עשיית שלום בדרך דוקומנטרית לא היתה ולא נבראה, לא באזור שלנו ולא בשום מקום אחר. העניין הזה של פגישה איננו עניין פרוצדוראלי, אלא עניין עקרוני מהותי. נציגי מדינות שנפגשים פנים אל פנים מגיעים לנכונות לפשרות, למאמצי התחשבות שהם בעצמם לא העלו על דעתם לפני שנפגשו. אותם נציגים המחליפים מסמכים, בלי הגורם האנושי הזה, בדרך-כלל משתרשים ומתחפרים בעמדותיהם. ופה אני יכול לומר שלא רק אצלנו אפשר ללמוד את הלקח הזה. על כן, נכונות להיפגש איננה סתם עניין של יוקרה וגם לא עניין של פרוצדורה. זוהי מחצית הדרך לשלום. ואם עכשיו מכירים בצורך להגיע להידברות, יותר מאשר בצורך להגיע לניסוחן של הצעות, לפי דעתי זהו הלקח הפורה ביותר שאפשר להפיק מהעבר.

בסופו של דבר, התקופה הנסקרת כאן איננה מסתיימת בכשלון, שהרי הסכם ההפרדה עם מצרים, עם כל הממדים הצנועים של ההסכם לעומת מה שהיה לאחר מכן, היה בעצם מבוסס על החלטה מצרית להגיע לידי שלום בשלבים. ואני זוכר את האזהרה שקיבלתי מנשיא רומניה אז, צ'אוש'סקו: אל תראו את ההצעה הזאת, שטרם קיבלתם אותה, כסתם הסדר צבאי. ההסכם הזה הוא ראשית החלטתה של מצרים להגיע לשלום כולל. אם תחמיצו את ההצעה הזאת להסכם הפרדה, בגלל דקדוקי עניות אלה ואלה, דעו לכם שאתם מחמיצים לא הסכם צבאי מוגבל בחשיבותו, אתם מחמיצים את השלום עם מצרים. הדברים נתקבלו אז בספקנות מסויימת. היום ולאחר מכן התברר שהם היו דברים נכונים ומפוכחים.

ובסיום דברי, אם אני סבור שהדיון הזה הוא לא רק דיון מחקרי, אלא דיון שיש לו השלכות, הרי זה מפני שהשתכנעתי שבחודשים האחרונים נוצרו כמה תנאים שלא היו קיימים לפני שנה לקידום הליכי השלום. היו חמש תמורות:

- א. תמורה ישראלית — אין כאן ממשלה בהנהגת הליכוד. השוני בין הממשלה הזאת לבין הממשלה הקודמת איננו אותו שוני ששאפנו אליו, אבל בכל זאת הוא שוני. יש ממשלה שקווי היסוד שלה אינם מחייבים אותה ל"אף שעל". העקרון הזה של סירוב לוותר על "אף שעל" היה כלול בקווי היסוד של 1977 ובקווי היסוד של 1981. זה לא כלול בקווי היסוד של היום. כלומר, אנחנו לא נחלנו תבוסה במשאומתן על ההסכם הקואליציוני. יש יותר משמעות לסעיף שהיה קיים ונמחק מאשר אלמלא הסעיף היה קיים מלכתחילה. ישראל יצרה לעצמה מרחב יותר מגוון של אופציות מאלה שהיו אפשריות לפי קווי היסוד הקודמים. קיצורו של דבר, ממשלה בהנהגת פרס וממשלה בהנהגת שמיר אינן אותה ממשלה.
- ב. תמורה מצרית — מצרים יצאה מהקפאון והסבילות, שאפיינו אותה עד לפברואר 1985. היא החליטה לחדש את מנהיגותה ואת יזמתה. זוהי המשמעות של ההופעה המחודשת של חוסני מובארק, וכיוון שדיפלומטיה ערבית בלי מצרים היא מאד רופפת ושטחית, חידוש נוכחותה של מצרים הוא תמורה.
- ג. תמורה ירדנית — ירדן השתחררה מהכבלים של רבאט. היא לא מקבלת את המושג שאין לה אחריות ואין לה משקל ומעמד, והיא נוקטת יזמה, מוכנה לקבל אחריות יותר מאשר קודם.
- ד. תמורה גם בציבור הפלשתינאי — כאן קשה לנו יותר מאשר בשאר התחומים להעריך ולאמוד את התמורה; אבל יש לצידה של האידיאולוגיה הקיצונית גם כמה הרהורי פכחון, ושתי הנטיות הללו נאבקות זו בזו. אני אינני סבור שמשקיף או חוקר רציני יכחיש שהמצב הוא שונה, דווקא לרגל התבוסה שנחל ערפאת בכל מאמציו להשליך את היבו על הפתרון הצבאי. אין מקרה של תנועה שאינה מסיקה שום מסקנה מכשלון רצוף וממושך.
- ה. ואחרונה אחרונה, תמורה אמריקנית — ארצות-הברית, אחרי הטראומטיזם של ביירות, כאשר היא בעצם התקפלה בתוך אהלה, סירבה אפילו לגעת בנושא הזה והטראומטיזם היה חמור ביותר. הזכרתי לשולץ, לפני כמה חודשים, אפשרות שאולי ארצות הברית תעזור לנו להגיע להסכם עם סוריה והוא ממש עלה השמימה בשלהבת אש ותמרות עשן ואמר: "אל תזכיר לי לא את סוריה ולא מזרת התיכון. שומר נפשו ירחק". כלומר, לא רצו בכלל להכניס את האצבעות כמה שאני הגדרתי את ביירות — כוורת דבורים בלי דבש. עכשיו ארצות-הברית, אם כי בצורה מאופקת ובלתי רועשת, בכל זאת נמצאות בתמונה ומפעילה שירותים טובים.

אם לאחר התזוזות הללו, הישראלית והמצרית והירדנית והפלשתינאית והאמריקנית, לא תהיה הממשלה שלנו בת חורין לבדוק את האופקים; אם היא תצטרך לקבל על עצמה דין של שיתוק בהתאם לקו של הליכוד — אז תהיה אפשרות לדבר על טרגדיה ועל החמצה. ואני שמח להתרשם שאין הממשלה והמפלגה והתנועה מוכנות לקבל אותו תכתיב, לעמוד משותקות בפני התזוזות הללו בלי להביא את הפרי הזה לידי הבשלה.

